

MATURİDİ'NİN DİN ANLAYIŞINDA HOŞGÖRÜ*

M. Saffet SARIKAYA**

Özet

Eski Türk dinî ve geleneklerinde farklı inançlara saygı ve hoşgörüyü benimseyen bir din anlayışının varlığı bilinmektedir.

Maturîdî de, gündelik politikadan uzak, akıl ve vahye dayalı olarak sistemini kurmuş dinî anlayışını şekillendirmiştir. Şüphesiz o bunu yaparken yaşadığı çevreden ve eski Türk kültürü ve ananesinden etkilenmiştir. Bu çerçevede gelenekten gelen diğer inançlara saygı ve hoşgörü anlayışı onun farklı inançlara ve mezheplere karşı tavrında tezahür eder. Bu tavır kendisinden sonra Hanefî/Maturîdî oluşumunda ve sosyologların "Türk Müslümanlığı" nitelendirmeye kastedilen din anlayışında devam etmiştir.

Makalede Maturîdî'nin eserleri ve modern çalışmalar dikkate alınarak Maturîdî'nin farklı inançlara ve mezheplere karşı tavrı örnekleriyle derinlemesine ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler:

Maturîdî, din anlayışı, hoşgörü

Abstract

Tolerance in Maturîdî's Understanding of Religion

It is known that there is understanding of religion which adopts respect and tolerance against different beliefs in the ancient Turkish religion and traditions.

Maturîdî who was away from daily politics, established his method based intelligence and revelation, and shaped his religious understanding. Undoubtedly, while he was doing, he was influenced from the environment in which he lived, and ancient Turkish culture and tradition. In this context, his understanding of respect and tolerance against other beliefs which remained from tradition, appears in his attitude against other beliefs and sects. After his, this attitude continued in Hanafî/Maturîdî formation and religion understanding which sociologists named "Turkish Muslimism". In this paper, Maturîdî's attitude against beliefs and sects will be discussed with examples, taking into account Maturîdî's books and modern studies.

Keywords: Maturîdî, Understanding of Religion, Tolerance

1. Giriş

Müslüman olmadan önce Türklerin sahip oldukları Geleneksel Dinlerine istinaden farklı din mensupları ve diğer insanlarla ilişkilerinde, başka milletlerde görülmeyen bir hoşgörü anlayışına sahip

* Bu metin İSAV tarafından 22-24 Mayıs 2009'da İstanbul'da düzenlenen *Uluslararası Büyük Türk Bilgini Maturîdî ve Maturîdîlik Sempozyumunda* sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

** Prof. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Isparta, msaffets@yahoo.com

oldukları bilinmektedir. Evrensel Tanrı anlayışı¹ ve bu anlayıştan hareketle bütün âlemin, dolayısıyla içindekilerin Tanrının yaratmasından dolayı belli bir saygıyı hak ettiklerine dair kabul, bu hoşgörü anlayışının Geleneksel Türk dininde temellendirildiği iki inanç boyutudur. Buna göre dünya görüşlerini oluşturan ve din anlayışlarını şekillendiren Türklerin inançlarında Tanrı, tek ve evrensel olarak herkesin ve her şeyin Tanrısıdır. Her şeyi O yaratmıştır. Her şey O'nun mülkünde ve iradesindedir. Buna bağlı olarak yaratılmışlar da Tanrının eseridir, sırf bundan dolayı belli bir saygıyı hak ederler. Geleneksel Türk dininde çeşitli tabiat kültlerinin tezahüründe bu kabulün izleri görülebilir. Bu anlayışın bir uzantısı olarak diğer insanların da aynı Tanrıya inandığını kabul eden Türkler arasında komşularının dinlerine ilgiyi, özellikle Batıya doğru nüfus hareketlerinin başladığı zamanlardan itibaren farklı dinlere yönelik ilgiyi gözlemlemek mümkündür.

Türklerin İslam'la olan karşılaşmaları ve ilerleyen dönemde İslam'ı benimsemelerinde eski din anlayışlarının etkin olduğu, hatta İslam'ı benimseyen Türklerin geçmişten gelen milli kimliklerini koruyabildikleri kabul edilmektedir. Türkler, İslamlaşma süreçlerinde büyük ölçüde kendi anlayışlarına uygun düşen Hanefî, Hanefî-Mâtürîdî din anlayışını benimsemişlerdir. Özellikle Hanefî-Maturidiliğin Türklerin dışındaki milletlerde çok fazla yayılma imkânı bulamayışı, kimi zaman Maturidiliğin Türklere has bir mezhep olarak görülmesine yol açmıştır.²

Biz de bu makalemizde Maturidiliğin kurucusu kabul edilen Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî (333/944)'nin din anlayışında geleneksel Türk dininden kaynaklanan bir hoşgörü anlayışının izlerini araştıracağız. Burada yukarıda bahsettiğimiz iki unsuru birebir takip etmeyeceğimizi, bunu görme

¹ Ünver Günay, "Anadolu'nun Dinî Tarihinde Çoğulculuk ve Hoşgörü", *Erdem Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı*, c.8, S, 23, I, Ankara 1996, 193-194.

² Örneğin, Yusuf Ziya Yörükân, Mâtürîdîliği "Türk Sünniliği" olarak nitelemiştir. *İslâm Akâid Sisteminde Gelişmeler*, nşr, T. Yörükân, Ankara 2001, XXXIV. Ayrıca krş., Hanefî Özcan, "Türk Din Anlayışı: Mâtürîdîlik", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, haz. S. Kutlu, Ankara 2003, 295-304.

şansımızın da olmadığını belirtelim. Zira şüphesiz İslam'la birlikte yeni bir din ve din anlayışı söz konusudur. Kastettiğimiz durum, yeni din mensuplarının geçmiş din ve geleneklerinden bazı unsurları yeni dine taşıyabildiklerine dair sosyolojik tespittir. Bu tespite göre yeni dine taşınan anlayışlar ve olgular aynen aktarılmak yerine yeni dinin benzer öğeleriyle yeniden üretilerek ifade edilecektir. Dolayısıyla bizim İmam Mâturîdî'de araştıracağımız şey, onu eskiye rabt etmek değil, Türkleri ya da Maturidiliği diğer Müslüman milletlerden ve mezheplerden farklı kılan hoşgörülü tavırlarının temelleri olacaktır. Burada zaman zaman Eş'arilerden, Haşvilerden, Haricilerden, Mutezileden, Şia'dan farklı olduğunu ifade ettiğimiz Maturidiliğin dinî hoşgörü anlayışını ve bu bağlamda muhalifleri muhatap alma üslûbunu kurucusunun şahsında incelemeye gayret edeceğiz. Bunu yaparken İmam Mâturîdî'ye nispeti kesin olan iki temel esere³, özellikle ilgili ayetlerin yorumuna bakacağız ve değerlendirmelerimizde güncel çalışmalardan istifade edeceğiz. Daha sonra Mâturîdî'nin çeşitli din ve mezheplerle ilgili ifadelerinden konunun somut boyutunu ortaya koymaya çalışacağız.

2. Din Anlayışı

Mâturîdî'nin *Te'vilât*'ından söz konusu ayetleri incelediğimizde yukarıda ifade ettiğimiz iki hususla karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Mâturîdî'nin din kavramına yüklediği anlam doğrudan *tevhidî*, Allah'ı birlemeyi ifade eden evrensel bir din anlayışıdır. Mâturîdî sistemini bu temel doğrultusunda gerçek ve halis din, bu dini oluşturan metodik temeller, din-şariat ayrımı, iman amel ayrımı üzerine oluşturmuştur. Allah'ın rahmetinden ve adaletinden söz eden ayetlerin yorumunda ise diğer insanlara bakışın ipuçları saklıdır.

³ Ebû Mansur el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, nşr. B. Topaloğlu-M.Aruçi, Ankara 2003, *Kitâbu't-Tevhid Tercümesi*, çev. B. Topaloğlu, Ankara 2002; *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I-X edit. B. Topaloğlu, İstanbul 2005-(eser henüz tamamlanmamıştır); *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm Te'vilât-ı Ehli's-Sünne*, nşr. Fatma Heymi, I-V, Beyrut, 2004. Eserler *Te'vilât* diye gösterilecek ancak ikincisi naşiriyle birlikte zikredilecektir.

Konumuzla ilgili akla gelen ayetlerden ilki; “*Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır*”⁴ ayetidir. Mâturîdî ayetle ilgili yorumunda, “*zorla kabul edilen şeyin din olmadığını hat-ta iman bile olmadığını*” naklettikten sonra,⁵ “*din hususunda üzeri-nize hiçbir zorluk yüklemeyin*”⁶ ayetine işaretleyerek, “*İslam’ın (rüşd), Al-lah’ın inkarından (ğayy)*⁷ ayırt edilmesinden sonra dinde zorlamanın olmadığını” ifade eder. Çünkü din zorlamayla değil açık seçik olduğu için kabul edilir. Nitekim bu kabulle birlikte Müslüman olanlara tâat-ler zorla yaptırılamaz. *Bilakis Allah bu tâatleri onlara sevdirebilir*,⁸ demektedir. Ayetin yorumunun devamında dinin iman işi, imanın ise kalbî bir eylem olduğunu ifade ile kalplere asla baskı ve zorlama yapılamayacağını belirtmektedir.

Konuyla ilgili Kehf suresindeki “*De ki, Hak Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin,*”⁹ ayetinin yorumunda Mâturîdî öncelikle, İsrâ, 7 ve Fussilet 41. ayetleri de zikrederek yapı-lan amellerin başkası için değil sadece kişinin kendisi için oldu-ğunu belirterek, kişinin filleriyle ilgili sorumluluğuna vurgu yapar. Sonra Rasulü Allah’ın ifadesiyle; “*Şüphesiz ben risâletimi size açıklıyo-rum. Sizi İslam’a girmek için zorlamam, dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin*” diyerek iman etmenin de inkâr etmenin de kişinin ter-cihi ve iradesiyle olacağını, yaptığı tercihe göre karşılığını bulacağını ifade eder.¹⁰

Burada Mâturîdî’nin açıkça iman-amel ayırımından hareket ede-rek Mürciî-Hanefî geleneğe uyduğunu görmekteyiz. İman-amel ay-rımı, iman konusunda inananların eşitliğinin kabulü anlamına gelmektedir. Nitekim bu inanç, olduğu ilk dönemlerde kendilerini

⁴ *Kur’an*, Bakara, 256.

⁵ *Te’vîlât*, II, 159. Mâturîdî imanın yeriyle ilgili şu yorumu yapar: “İmanın cebr ve zorlamayla gerçekleşme ihtimali yoktur. Çünkü iman kalbî bir eylemdir. Zorlama ise kalbe etki etmez. Kişi diliyle imanını ikrar etse bile kalbiyle inanmadıkça mümin olmaz.” *Te’vîlât*, VII, 114-115. Ayrıca karşı, Hanefî Öz-can, *Mâturîdî’de Dinî Çoğulculuk*, İstanbul, 1995, 82-83.

⁶ *Kur’an*, Hacc, 78.

⁷ Hasan Şahin, *Mâturîdî’ye Göre Din*, Kayseri 1987, 39.

⁸ *Te’vîlât*, II, 159-160.

⁹ *Kur’an*, Kehf 29

¹⁰ *Te’vîlât*, IX, 50-51.

mümin saymayan, ikrarlarına rağmen imanları konusunda şüphe izhar eden, en küçük amelsizliği imansızla eş değer kabul edip dışlayan Haricî zihniyeti ve Emevî resmî otoritesine karşı duruşu ifade etmekteydi. Bu karşı duruş Ebû Hanîfe, öğrencileri ve takipçileriyle birlikte sistematik bir yorumla hukukî eşitliğe dönüşmüştür.¹¹ Yani Allah'ın dinini kabul eden herkes dünyevî hayatında Müslüman olarak kabul edilir, çeşitli gerekçelerle diğerlerinden ayırt edilmez ve Müslüman muamelesine tabi tutulur.

Öte yandan İmam-ı Mâturîdî'nin tâatler konusunda da inananlara baskı yapılamayacağı ifadesi ideal bir yorum olarak görünmektedir. Çünkü iman sahiplerine tâatlerin sevdirdiğini ve bu sevginin sonucu tâatlerin ifa edileceğini belirtir. O, *“İşte o peygamberler Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy.”*¹² Ayetinin yorumunda *“Namazı, orucu, zekâtı terk eden için dall/sapık denilmez. Ancak hudanın zıddını din edinenler için “dall” denilir,”*¹³ diyerek konuyla ilgili tavrını teyit etmekte; tâatler konusunda da inananların zorlanamayacağını ifade etmektedir.

Mâturîdî'nin Bakara 256. ayetin yorumunda yaptığı asıl vurgu ise dinin kalbi bir eylem olarak açık seçik olduğu ve *rüşd* ve *ğayy*'ın ayırt edilmesinden sonra insanların asla din konusunda zorlanamayacaklarına yaptığı vurgudur. Burada onun *dinden* ne anladığına bakmak gerektir. O, En'am 90. ayette uyulması emredilen *“el-huda”*nın *“kendisiyle din edinilen şeyin adı”*¹⁴ olduğunu söyleyerek şöyle devam eder: *“Bu da bütün peygamberlerin tek bir din üzere olduğuna delildir. Bu din neshe ve tağyire muhtemil değildir. Şura, 13. ayette buna işaretler. Şüphesiz din tekdir ve neshe ihtimali yoktur, ancak şartlar çeşitlidir ve neshe muhtemeldir.”*¹⁵ Burada işaret ettiği Şura 13. ayette ise “din” kelimesinin Kur'an'da “ceza (Fatıha 3),

¹¹ Benzer yorumlar için bkz., M. Zeki İşcan, “İslam Düşüncesinin Entelektüel Temellerinin yeniden Yorumlanmasında Mâturîdî'nin Katkısı”, *EKEV Akademik Dergisi*, yıl, 12, S, 34, Kış 2008, 18-19.

¹² *Kur'an*, En'am, 90.

¹³ *Te'vîlât*, V, 137.

¹⁴ *Te'vîlât*, V, 137. هو اسم ما يدان به

¹⁵ *Te'vîlât*, V, 137.

hüküm (Yusuf 76), *mezhep ve inanılan şeyler* (Kafirun 6; Ali İmran 19) anlamına geldiğini ifade ederek, ayette mezhep ve inanılan şeyler anlamının kastedildiğini belirtir.¹⁶ Ayet mealen şöyledir: “*Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin*» diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahy ettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı.”¹⁷

Maturidî bu ayeti şöyle yorumlar: “*Nuha verilen din diğer peygamberler için de zikredildi. Bu da, Allah'ı birleme ve kulluğu O'nun için yapmaktır.*¹⁸ *Enbiya ve rusûlün hepsi sadece Allah'ı birlemeye çağırmak için ve kulluğu Ona has kılmak için gönderilmişlerdir. Şeriatlar ve ahkâmda ihtilaf edilebilir. Çünkü “Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik,”*¹⁹ *buyrulmuştur.*”²⁰

Burada Mâturîdî;

1. Dini, Allah'ı birlemek ve sadece O'na kulluk etmek olarak tanımlamakta;
2. Dini bütün peygamberlere gönderilen ve insanlara tebliğ etmeleri istenen değişmeyen bir şey olduğunu kabul etmekte;
3. Peygamberlere gönderilen şeriatlerin değişebileceğini belirtmekte ve bunu imtihan vesilesi olarak görmekte;²¹
4. Böylece açıkça din-şeriat ayrımı yapmaktadır.²²

¹⁶ *Te'vilât*, F. Heymi neşri, IV, 397.

¹⁷ *Kur'an*, Şura 13.

¹⁸ هو التوحيد لله تعالى والعبادة له و
Fatıha 3. ayetin yorumunda bu tanımın bir açılımı yapılır: “Kulun bütün ibadetlerinde Allah'ı tek mâbud olarak tanınması ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmaması gerekmektedir. Böylece kul hem ibadette hem de diğer bütün dinî davranışlarında tevhid ilkesini uygulamış olur.” *Te'vilâtul-Kur'an'dan Tercümeler*, 17. Enam 153. ayetin yorumunda ise “Peygamberlerin delillere ve burhanlara davet ettikleri; dinin aslının Allahın birleşmesi ve Onu kulluk ve uluhiyette kalblerin ortaklıktan uzak ihlası olduğu” ifade edilir. *Te'vilât*, V, 258.,

¹⁹ *Kur'an*, Maide 48.

²⁰ *Te'vilât*, F. Heymi neşri, IV, 398.

²¹ “Ancak imtihanın üstünlüğü için şeriatların biri diğerini nesh eder. Allah için kullar, kendileri hakkında irade edilen şekilde çeşitli imtihanlarla denirler.” *Te'vilât*, IV, 246.

Mâturîdî tevhid dinini bütün peygamberlere isnat edip değişmezliğini kabul ettikten sonra dinin değişmezliği bağlamında fitriliğe ve doğruluğuna vurgu yapar. O, *hanîf, halis, muhlis* ifadelerin “*Hakka ulaştırın*”²³ anlamında hak dini, tevhid dinini ifade ettiğini belirtir.²⁴ “*Hanîf olarak yüzünü dine çevir; sakın müşriklerden olma,*”²⁵ ayetinin yorumunda tevhid inancını vurguladıktan sonra devamla “*Yaratılışının şahitlik edeceği şeye kendimi döndürmekle emr olundum. Çünkü her nefsin yaratılışı Allah’ın birliğine şahitlik eder,*”²⁶ diyerek, dinin fitriliğini *hanîf* kavramı çerçevesinde dile getirmektedir.

Bununla birlikte o, bütün insanların kendilerini hak din üzere kabul ettiklerinin de farkındadır. Nitekim “*Dinlerini parça parça edip guruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah’a kalmıştır,*”²⁷ ayetinin yorumunda; “*buradaki “ayrılık” hakiki manadadır. Çünkü bütün din sahiplerinin yanında kendi dinleri Allah’ın dinidir. Hiç birisi de Allah’tan başkasının dini üzerine olduğunu söylemezler. “Onlara, bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz, derler.”*²⁸ “*Bunlar, Allah katında bizim şefaatharlarımızdır, diyorlar.*”²⁹ Ayetlerinde ifade edildiği gibi onlar kendilerince Allahın dinine tutunduklarını zannediyorlar fakat hakikatte Allahın dininde tefrika oluşturuyorlar, bu da Allahın dini değildir,”³⁰ demektedir.

Bu yorumlarda, inanan her kimsenin kendi inandığının doğruluğuna vurgu yaptığını ve bunu meşrulaştırıcı söylemler geliştirdiğini tespiti son derece isabetli ve yerindedir. Müşrikler, Allah’a yaklaşmak için putları kullandıklarını söylerken kendilerinin de Allah’ı

²² Mâturîdî’de din-şeriat ayrımıyla ilgili detaylar için bkz., Özcan, *Mâturîdî’de Dini Çoğulculuk*, 54-77; Sönmez Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî”, *İmam Mâturîdî ve Maturîdilik*, 39-43; İşcan, 14-17.

²³ “Hanifen, muhlisan, mailen ilel hakkı demektir.” حانيفاً و مخلصاً مائلاً الى الحق

²⁴ *Te’vîlât*, IV, 49. V, 258. Ayette “sırat- müstakîm” açıklanır. Halis ve Hak din hakkında krş., Şahin, 12-15; Özcan, *Mâturîdî’de Dini Çoğulculuk*, 50-53.

²⁵ *Kur’an*, Yunus 105.

²⁶ *Te’vîlât*, VII, 120.

²⁷ *Kur’an*, Enam, 159.

²⁸ *Kur’an*, Zümer,3.

²⁹ *Kur’an*, Yunus 18.

³⁰ *Te’vîlât*, V, 258, 271.

kabul ettiklerini ifade edip hak din üzere olduklarını iddia etmektedirler. Oysa onların yaptığı dinde ayrılıktan başka bir şey değildir. Nitekim aynı olgu Ehl-i Kitab için de geçerlidir. Mâturîdî bunu şöyle ifade eder: “*Buradaki ayrılık, Rasullerin ve enbiyaların zamanında Allah’ın dinine uyduklarını fakat sonra bu dinden ayrıldıklarına haml edilir. Bakara 89 ve Ali İmran 6. Ayetler buna işaret etmektedir.*”³¹ Çünkü onlar da kendilerine tebliğ geldikten sonra zamanla doğru inançlardan sapmışlar, daha sonra kendilerine doğrular geldiğinde bunu inkâr etmişlerdir. Bu durum ayrılığın bir başka boyutunu gösterir.

İmam Mâturîdî ayetin devamındaki, “*Sen asla onlardan değilsin*” ifadesini, “*Sen onların dininden değilsin. Çünkü onlar atalarının dinini taklit ediyorlardı. Senin dinin ise deliller ve burhanlar dinidir. Dolayısıyla sen hiçbir şeyiyle onların dininden değilsin,*”³² diye açıklar.

Mâturîdî dinde ayrılığın sebebini, *atalarının dinini taklit* olarak belirterek yine son derece isabetli bir tespitte bulunur. İnsanlara her ne kadar fitraten bir Hak din algılaması verilmişse bile onlar ilk doğumlarından itibaren ebeveynlerinin yanında oldukları için ilk dini bilgilerini de çoğu kere taklit vasıtasıyla ebeveynlerinden öğrenmektedirler. Büyüdüklerinde dinlerini delil ve burhanlarla güçlendirmedikleri için kolayca taklitçi bir zihniyetle, gelenekleşen dinlerini devam ettirmeye meyletmişlerdir. Geleneklerin değişime açık olması ise zamanla din anlayışlarında değişmeyi ve Hak dinden uzaklaşmayı doğurmuştur. Oysa gerçek tevhid dini delil ve burhana dayanır.³³ Delil ve burhanın kaynağı ise akıldır. Delil ve burhan akılla ayakta durur. Aklına uyan dinini korur.³⁴

Mâturîdî, değişmezliğini vurguladığı fitri din, hak dinin hangisi olduğu sorusuna cevabı da yine Kur’an’dan bulur: “*Kim, İslâm’dan başka bir din edinirse, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul*

³¹ *Te’vîlât*, V, 271.

³² *Te’vîlât*, V, 271.

³³ *Te’vîlât*, V, 271.

³⁴ Şahin, 15-17.

*edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır.*³⁵ O ayeti şöyle yorumlamaktadır: “*Edinmek talep etmek demektir. “Kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek” ifadesi, sanki kişiyi bundan nefye müstenittir. Zira din edinmekten maksat Allah Teâlâ’ya yaklaşmaktır.*”³⁶ Ayet, İslam’dan başka din edinenlerin iyilikleri ve amelleri boşa gider anlamını taşımakta; İslam’dan başka din için yapılan talep için uğraşmanın kabul edilmeyeceği; Allaha yaklaşmak için putları vb.lerini din edinenlerin bunlarla yakınlık kuramayacakları; gerçek gayretin, hak dini talep için sarf edilmesi gerektiğini haber vermektedir.³⁷ İhlas, da Allahın dinine benimseme ve onda devamlılık yolunda çaba ve enerji sarf etmek demektir.³⁸

Mâturîdî bu yorumundan sonra kâfirlerin kendi dinlerine İslam adını vermediklerini “İslam”ın sadece Allah’ın dini olarak tevhide inananların benimsedikleri dinin adı olduğunu vurgular.³⁹

Bütün bu yorumları değerlendirdiğimizde, Mâturîdî’nin kabul ettiği evrensel dinin sınırlarını şöyle çizebiliriz: Din, insan fitratına uygun hak din, hanif din, halis din diye nitelenen, bütün peygamberlere gönderilen, Allah’ı birlemeyi ve kulluğu O’na has kılmayı içeren, her türlü dinî eylemi tevhide yönelten, her türlü şirki reddeden, tağyir ve tensihe imkânı olmayan, delil ve burhana dayanan, adı *İslâm* olan tevhid dinidir. Tevhit eksenli bu dinin, Hz. Adem’den itibaren Hz. Muhammed’e kadar insanlara değişmez bir şekilde tebliğ edilmesini dikkate alırsak, onların kulluğuna davet edildiği Allah’ın, her şeyin yaratıcısı ve herkesin Rabbi evrensel tek Tanrı olduğu anlaşılır. Bu kabul Türklerde rastlanan evrensel Tanrı kabülüyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Nitekim yakın tarihte yapılan bazı araştırmalar konuyla ilgili azımsanmayacak bir materyal sunmaktadır.⁴⁰ Dolayısıyla İmam Maturîdî, yaşadığı toplumun maşeri

³⁵ *Kur’an*, Ali İmran, 85.

³⁶ Ayet aynı bağlamda (Maide, 5) “Kim imanı inkâr ederse, şüphesiz amelleri boşa gider.” ayetiyle birlikte değerlendirilerek, buradaki imandan maksadın da İslam olduğu vurgulanmaktadır, Bkz.: *Te’vilât*, II, 352.

³⁷ *Te’vilât*, II, 352.

³⁸ *Te’vilât*, VIII, 121. Ayrıca krş., Şahin, 14.

³⁹ *Te’vilât*, II, 352.

⁴⁰ Örneğin bkz., Hikmet Tanyu, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara 1980.

vicdanında ma'kes bulan ulûhiyet anlayışını, Kur'an'ı esas alarak ve İslâm dairesi içinde kalarak sistematik bir şekilde dile getirmiştir. Bu anlayış, onun çoğulculuk bağlamında şirki ifade etmeyen dini anlayışlara karşı dengeli ve hoşgörülü bir şekilde yaklaşmasına imkân sağlamıştır.

3. İnsanlara Rahmet ve Adaletle Muamele

İmam Mâturidî'de hoşgörü bağlamında ele alacağımız diğer konu ise insanlara rahmet, adalet, şefkat ve merhametli davranmayla ilgili tavrıdır.⁴¹ O, Fatıha suresinin özelliklerinden bahsederken, Cenâb-ı Hakk'ın *Allah* ve *Rahman* adlarını bu sure ile kendine has kıldığını ve *Rahman* adının tecellisi olan rahmetiyle inananların kurtuluş ve mutluluğa eriştiğini, tehlikelerden korunduğunu belirttikten sonra "*Cenâb-ı Hakk'ın engin rahmetinin bir tecellisi de yaratıkların birbirlerine gösterdikleri şefkat ve merhameti yaratmış olması şeklindedir.*"⁴² diyerek yeryüzündeki canlıların -dolayısıyla insanların- arasındaki sevgi, şefkat ve merhameti Allah'ın *Rahman* adının bir tecellisi olarak görmekte, Yunus'un dilinde "*Yaratılanı hoş görürüz yaratandan ötürü*" dizesinin adeta metafizik arka planını göstermektedir.

Bu metafizik temellendirmenin yanında insanların karşılıklı münasebetlerinde birbirlerine merhametli davranmasının toplumsal hayat bakımından önemine işaretle Mâturidî, "*O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever,*"⁴³ mealindeki ayeti Hz. Peygamber'den gelen haberler üzere şöyle yorumlar: "*Haberde geldiği üzere insanın mahlûkata rahmetle davranması gereklidir: Hz. Rasûl asha-*

⁴¹ Burada, konumuzla ilgili gibi görünen insanların bir arada yaşamasını ifade eden Maide 54., Hucurât, 11, 13. ayetlerde sosyolojik yorumlara rastlanmamaktadır.

⁴² *Te'vilâtul-Kur'an Tercümesi*, 9-10.

⁴³ *Kur'an*, .Ali İmran, 159.

bına: “Birbirinize rahmet edinceye kadar cennete girmeyeceksiniz” “Biz rahmet edenlerdeniz Ya Rasûlallah!” Denilince, buyurdu ki; “Kişinin oğluna veya kardeşine rahmet etmesi değil, bilakis bazınızın bazınıza rahmet etmesidir.”⁴⁴ “Küçüğümüze rahmet etmeyen büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir”⁴⁵. “Yeryüzü ehline merhamet etmeyene sema ehli de rahmet etmez”⁴⁶.⁴⁷ O’nun naklettiği haberlerden şefkat merhametin yakın akrabaya, toplumda herkesin birbirine, tanıdığına-tanımadığına, küçüğe-büyüğe, vb. gösterilmesinin gerekliliğini vurguladığı anlaşılmaktadır.

Mâturîdî’nin Musa ve Harun’un (as) yumuşak söz söylemesini emreden “*Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar,*”⁴⁸ ayetini yorumu da aynı doğrultudadır: “*Sözde yumuşaklık, sözde katılığa göre kalplere nüfuzu kolaylaştırır, kabulü süratlendirir, tâate yöneltir. Allah Teâlâ Rasullerine mahlûkata iyi muamelede bulunmak, şefkat ve merhametle yumuşak davranmak emrini zahirde bütün insanlara yapmaktadır, bunu kalplerde ülfetin artma ve birliğin sebebi; sözde sertlik ve kabalığı ayrılık sebebi kılmaktadır.*”⁴⁹

Yine Mâturîdî “*Rabbin zengindir, rahmet sahibidir,*”⁵⁰ ayetindeki “*Zü’r-rahmet*”i “*Mahlûkatı yarattığında, bazılarını bazılarından faydalanmaları ve meta’lanmaları için yarattı. Onların yaratılışı ancak kendilerinin faydalarıdır.*” diye yorumlayarak şefkat ve merhametin canlıların birbirleriyle ilgili fayda ilişkisine bağlı olduğuna işaret eder.⁵¹

İnsanlara gösterilen merhametin en açık tezahürü adaletli davranmaktır. Mâturîdî adaletle ilgili ayetlerde, tavrını açıkça ortaya koyar. Örneğin o, “*Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi*

⁴⁴ Hakim, *Müstedrek*, IV, 185.

⁴⁵ Tirmizî, *Sünen*, Birr, 15.

⁴⁶ Acluni, *Keşfü’l-Hafâ*, I, 119.

⁴⁷ *Te’vîlât*, II, 457.

⁴⁸ *Kur’an*, Taha,44.

⁴⁹ *Te’vîlât*, IX, 200-201.

⁵⁰ *Kur’an*, Enam,133.

⁵¹ *Te’vîlât*, V, 220.

yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever,”⁵² ayetini “Muhtemeldir ki bu ayette nehy edilmeyen şey iksât/doğruluktur(اقساط). Doğruluk ise adalettir. Dost veya düşmana karşı adaletten ayrılmak yasaklanmış değildir,”⁵³ diye yorumlarken; Maide 8. ayete işaretle “ayet, düşmanlık mekânında bile adaletin terkinini helal görmüyor” diyerek,⁵⁴ bırakın kendi topluluğunuzdan insanları, düşmanlarla bile ilişkilerde adalet ve doğruluğun vazgeçilmez prensipler olduğunu vurguluyor.

Bu yorumlar İmam Mâturîdî'nin yukarıda açıkladığımız din anlayışının uzantısı olarak değerlendirilebilir. O, Allah'a nispet edilen rahmet ve adaleti yeryüzünde bütün insanlara yayarak onlar arasında yaratılış ve fitrat bakımından, cins açısından bir fark görmez. Bu durum çeşitli topluluklarda gördüğümüz üstün ırk, kendilerinin dışındakileri hor ve hakir görme, kast sistemi vb. tutum ve uygulamaların ötesinde insana insan olduğu için değer veren bir anlayışın tabii bir sonucudur.

4. Din Anlayışında Hoşgörünün Pratiğe Yansıması

Bu rahmet ve adalet anlayışıyla İmam Mâturîdî'nin insanlara yaratılışlarından dolayı hak ettikleri saygıyı gösterdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim o, kelamcı kişiliğine rağmen gerek gayr-i Müslim unsurlara karşı, gerekse Müslüman mezhep sahiplerine karşı genellikle saygılı bir üslup kullanmıştır. Eleştirdiği görüşleri çeşitli normatif hükümler getirerek suçlamak ve küçümsemek yerine, ilgili delil ve burhanları akli yorum ve muhakemelerle sıralayıp karşı görüşleri çürütmüş, hasımlarını ilzam ederken onları aşağılayıp hor görmekten öte hoşgörüsünü gösteren belirgin bir ilmi üslu-

⁵² Kur'an, Mümtehine, 8.

⁵³ Te'vilât, F. Heymi neşri, V, 107-108.

⁵⁴ Maide 8: “Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin; adil olun; bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır.”, Te'vilât, IV, 175; Te'vilât, F. Heymi neşri, V, 108.

ba sahip olmuştur.⁵⁵

Bununla birlikte o müşriklere karşı, muhtemelen Kur'an'dan kaynaklanan, sert ve tavizsiz bir tavra sahiptir. Mutezileye karşı bazen kendi üslubuna uymayan sert ve küçümseyici nitelermelerde bulunmuştur. Bazı fırkaları yeren rivayetleri, sıhhatleriyle ilgili ihtiyatını belirterek, ama çoğu kere Hz. Peygamber söylemiş gibi algılayarak onların aleyhine kullanmaktan çekinmemiştir. Kendi bağlı bulunduğu grubu da yer yer savunmacı bir üslûpla destekleme yolunu tutmaktadır. Makalenin bundan sonraki bölümünde bu konudaki somut örnekleri sıralayacağız.

5. Bilimsellik ve Doğru Bilgi Üretme Tavrı

Bu konuda Mâturîdî'de pek çok örnek bulmak mümkündür. O, *Te'vilât*'ında ayetlerin yorumunu yaparken muarızlarının görüşlerini ilzam edecek, eleştirecek bir delil gördüğünde “*Bu konunun Mutezilenin değil, bizim dediğimiz gibi olduğu sabit oldu*”.⁵⁶ Veya “*Bu ayet Mutezile'nin görüşünü nakz eder*.”⁵⁷ Ya da “*Bu ayetler bütünüyle Kerramiyye'yi nakzeder*”⁵⁸; “*Burada Karamita'nın dediği gibi değil, Kitab'ın bir yerde olduğuna işaret vardır*”⁵⁹; “*Bu ayet Rafıza'nın imamet hakkındaki sözünün iptaline delildir*.”⁶⁰ gibi ifadeler kullanır. Örneğin Mümtahine 1 ayetini yorumlarken bazı mezheplerle ilgili şu değerlendirmeyi yapar: “*Ayette imanın hadde sahip olduğuna açık bir delalet vardır. Durum Haşviyye, Mutezile ve Ashabu'l-Hadis'in: “Tâatlerin hepsi imandır”, dediği gibi değildir. Ayetteki hitabda bulunan lazımun leh ile sabit oldu ki imanın zû-hadliği kişinin kendi nef-sindedir. Oda kalb ile tasdiktir. Bunun dışındaki tâatler şeriattir.*”⁶¹

⁵⁵ Mâturîdî'nin fırkalar hakkında tavrını görüşlerini dikkate alarak inceleyen bazı çalışmalar yapılmıştır, M. Ali Kaygısız, *Mâturîdî'nin Çeşitli Fırkalara Bakışı*, İzmir 1996, (yayınlanmamış YL tezi); Kiyasettin Koçoğlu, *Mâturîdî'nin Mutezile'ye Bakışı*, Ankara 2005, (yayınlanmamış Dr. Tezi).

⁵⁶ *Te'vilât*, I, 21.

⁵⁷ *Te'vilât*, I, 60.

⁵⁸ *Te'vilât*, I, 35.

⁵⁹ *Te'vilât*, II, 78.

⁶⁰ *Te'vilât*, III, 294.

⁶¹ *Te'vilât*, F. Heymi neşri, V, 103-104.

Tevhid'inde, Merkayûniyyeyi eleştirirken de benzer bir tavrın sergilendiğini görmek mümkündür. “*Nurun yukarıda, zulmetin aşağıda bulunduğunu, ikisinin arasında nur-zulmet olmayan bir aracının yer aldığını bunun duyuya ve algıya sahip insandan ibaret olduğunu söylemişlerdir.*”⁶² Diye onları tanımlayarak söze başlar, daha sonra onların görüşlerinin eleştirisine girer.

Mâturîdî'nin benzer bilimsel tavrını yukarıda geçen, En'am sure-si 90. Ayetin yorumundaki “*Namazı, orucu, zekatı terk eden için dall/sapık denilmez. Ancak hudanın zıddını din edinenler için “dall” denilir.*”⁶³ İfadelerinde de görüyoruz. Bu yorum onun, *dalâlet* kavramını *huda* kavramının zıttı olarak dindeki sapma için anladığını; din içindeki yorum farklılıklarını *dalâlet* kavramıyla karşılamadığını gösterir. Bu tavır onun klasik kaynaklarda *ehl-i dalâlet*, *fırak-ı dâlle* gibi terimlerle karşılanan Mutezile, Havaric, Şia vb. fırkaları Müslüman olarak kabul edip, tekfir etmediğini gösterir.

Bu genel ifadelerin yanında bilmediği konularda sükûtu tercih ettiğini gösteren ifadeleri de vardır. En'am 159. ayetiyle ilgili yorumunun başlangıç cümleleri şöyledir: “*Dinlerini bölenlerin kim olduğu hakkında; kâfirler, ehl-i dalâl, Harûriyye, Yahudiler ve Hristiyanlar denilmesine rağmen biz onların kim olduğunu bilmiyoruz ve bu konuda delil teşkil edecek bir bilgimiz de yok.*”⁶⁴ Bu sözlerle açıkça hakkında bilgi sahibi olmadığı ve gelen rivayetlerle de kanaate ulaşamadığı konularda tavır almaktansa susmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Oysa o, karşıtları olan bu zümrelerle ilgili gelen rivayetlerden tercihte bulunarak veya rivayetleri genele teşmil ederek “bunların hepsi de olabilir” diyebilirdi. Ancak o, bilimsel titizliğiyle böyle bir kolaycılığa yönelmek yerine susmayı tercih etmiştir.

Benzer tavrı Sabiilerle ilgili yorumunda da görüyoruz. Bakara 62. Ayetin yorumunda, “*Sabiün: Meleklerle tapınan ve Zebur okuyan bir topluluktur; yıldızlara tapınan bir topluluğa denilir; Mecusilerle Hristiyanlar arasında bir topluluktur; Yahudilerle Mecusiler arasında bir*

⁶² *Kitabu't-Tevhid*, 260, ter., 212.

⁶³ *Te'vîlât*, V, 137.

⁶⁴ *Te'vîlât*, V, 270-271.

topluluktur; Zındıkların mezhebini takip eder, ikiliğe kaidirler". Bu gibi tanımları zikrettikten sonra, "onların kitabı yoktur, bizim yanımızda onlar hakkında bir bilgi de yoktur"⁶⁵ diyerek onların kimlikleri konusunda sükût eder.

6. Ehl-i Kitab'a Karşı Tutumu

Yukarıdaki bazı ayetlerin yorumunda da ifade ettiğimiz gibi Mâtürîdî'ye göre, insanlar içinde yaşadıkları toplumlarda, ebeveynlerinin de etkisiyle taklitçi din anlayışına sahip olurlar. Bu taklit zamanla kibir ve inada ulaşarak insanlarda yanlış bir din anlayışının yerleşmesine ve bununda kendilerince doğru gibi algılanmasına yol açar. Böyle oluşan sapmalarda Allah, lütfü keremiyle insanlara kolaylık olsun diye peygamberler gönderir. Peygamberler de insanları halis dine, tevhid dinine çağırır onların yanlış din anlayışını düzeltmeye çalışır. Mâtürîdî buradan hareketle mümini, "Allah nezdinde makbul din olan İslam'ı benimsemiş veya tamamını değil bir kısmını benimsemiş yahut Allah'tan başkasının dinine sarılmış"⁶⁶ diye tasnif ettikten sonra Nisa 150-151. ayetlere işaretlerle bir kısmını benimseyenlere kâfir denileceğini onların Allah ile peygamberler arasında tercih yaptıklarından veya peygamberlerin bir kısmını kabul edip bir kısmını kabul etmeme bakımından kâfir olduklarını belirtir.⁶⁷

Mâtürîdî'nin burada kastettiği kendilerine Kitab verilenler yani Ehl-i Kitab'dır. Çünkü onlar sadece kendilerine gönderilen peygamberlere inanmışlar, Kitaplarında kendilerinden sonraki peygamberlere işaret olmasına rağmen kibir ve inatlarından dolayı onları inkâr etmişlerdir.⁶⁸ İşte bundan dolayı Mâtürîdî, Ehl-i Kitab'a karşı iyi davranılmasını; onlara karşı akla ve yaratılışa uygun, Kitapların ve Peygamberlerin gönderiliş esprisine ters düşmeyen yöntemlerin kullanılmasını tavsiye etmektedir.⁶⁹ Hanefî Özcan bu kabulü kısmî bir

⁶⁵ *Te'vilât*, I, 147-148.

⁶⁶ *Kitabu't-Tevhid*, 635-636; *ter.*, 514-515.

⁶⁷ *Kitabu't-Tevhid*, 635-636; *ter.*, 515.

⁶⁸ *Te'vilât*, I, 47, 250-251, 266.

⁶⁹ Özcan, *Mâtürîdî'de Dinî Çoğulculuk*, 121-122.

dinî çoğulculuk olarak niteleyerek, buna göre Yahudi ve Hıristiyanlarla diyalog kurulabileceğini belirtmektedir.⁷⁰ Böyle bir şeye imkân var görünmekle birlikte bu diyalogun günümüzde bazı çevrelerin yaptığı gibi –ve tabiri caizse Mâturîdî'nin de belirttiği gibi- inançların bir kısmını yok sayarak gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü Mâturîdî halis din ve mutlak kabul edilmesi gererek din olarak İslam'ı vurgular ve ilgili ayete istinaden İslam'dan başka dinlerin kabul edilemeyeceğini belirtir.

7. Müşriklere Karşı Tutumu

Mâturîdî, Bakara 256. Ayetle ilgili “Rasulullah'dan gelen “Arab(müşrikler)'dan İslam veya kılıçtan birini seçinceye kadar bir şey kabul edilmez, ehl-i Kitab ve Mecusilerden cizye kabul edilir” rivayetinin hükmü gereği Ehl-i Kitab'ın cizye vermeyi kabul ettikten sonra inançları konusunda zorlanamayacağını, ancak müşriklerin bu hükme dâhil olmadığını, onlarla İslam'ı kabul edinceye kadar savaşılması gerektiği”, yorumunu nakleder.⁷¹ O, Kafirun suresiyle ilgili yorumunda, bu sureyle küfürde ısrar edip haddi aşmış inatçıların kastedildiğini, böylece müşriklerle münasebetin kesilmesi ve onlar hakkında ümit beslenmemesi gerektiğine işaret edildiğini ifade eder.⁷² O, muhtemelen şirkin ayette de ifade edildiği gibi affedilmeyecek bir günah olduğunu ve kibir ve inadın en üst derecesi olduğunu düşünmektedir. Bu konuda o, Hz. Peygamber'den gelen haberleri ve Hz. Ebu Bekr'in riddeyle ilişkilerindeki tavrını örnek almış olabilir.

8. Mutezile'ye Karşı Tutumu

Sünni kelimcilerin en şiddetli muhalifleri olarak kaynaklarda yer alan ve haklarında reddiyeler yazılan Mutezile konusunda Mâturîdî'nin de emsallerinden çok farklı düşünemeyeceği açıktır.

⁷⁰ Özcan, *Mâturîdî'de Dinî Çoğulculuk*, 18-21, 28-30.

⁷¹ *Te'vîlât*, II, 159. Ancak ayetin yorumundan Mâturîdî'nin din, iman ve tâat konularında bireylerin baskı altında tutulamayacakları anladığını, burada savaşla ilgili hükümlere değinmediğini belirtmeliyiz.

⁷² *Te'vîlâtul-Kur'an'dan Tercüme*, 73-74.

Nitekim o, gerek Kabî'nin şahsında gerekse ele aldığı konulara göre diğer Mutezililerin şahsında fırkaya karşı çok ciddi eleştiriler getirmiştir. *Tevhid*'inde “*Kaderiyye veya Mutezile'nin Zemmi*” ne dair uzunca bir bahis altında, benzeri kelimeler gibi Hz. Peygamber nispet edilen “*Kaderiyye bu ümmetin Mecusileridir*” sözüne istinaden, bu sözün ancak Mutezileye yakıştığından başlayarak, âlem ve insanın fiilleriyle ilgili görüşlerinden dolayı Mutezileyi Mecusilere benzetip ilzam etmiş; sonra onların yaratılışlarının da Mecusilere benzediğini şu ifadelerle dile getirmiştir: “*Mutezile mensuplarının, buldukları toplumda tanınmalarını sağlayan iki belirgin alamet daha var. Birincisi onlara bakanlar tarafından, yaratılışlarından dolayı görülebilen bir soluk benizlilik; ikincisi Mecusilerin kaldıkları yere (hanlarına) gitmeleri; hepsinin de yaşadıkları İslam ülkelerini dâru'l-İslam olarak kabul etmeyişleri.*”⁷³ Bir başka yerde de “*...Böylece insanlar Kaderiyye konusunda anlattığımız gibi Mutezile'nin cüretini ve onların sefihliklerinin büyüklüğünü öğrenmiş olacaklar.*”⁷⁴ Diyerek Mutezileyi eleştirmiştir.

9. Mürcie'ye Karşı Tutumu

Mâturîdî'nin Mutezileye karşı sergilediği sert tutumun zıddını Mürcie'ye karşı tavrında görmek mümkündür. Muhtemelen Ebu Hanîfe'nin iman görüşüyle Mürcii bir tavır içinde oluşu ve kendisinin de bu gelenekten gelmesi onu bu konuda savunmacı bir üsluba yöneltmiştir. *Kitabu't-Tevhid*'inde “*İrca Hakkında*” bir başlık açarak açıkça Ebû Hanîfe'yi savunan, irca' kavramını başka gruplara yönelten bir söylem geliştirmiştir.⁷⁵ Gerçi, mahmud/övülen irca' ve mezmum/yerilen irca' tasnifi yaparak orijinal ve son derece isabetli bir düşünce örneği sergilemişse de onu bu düşünceye yönelten saikin kendi geleneğinin haklılığını ve meşruiyetini ispatlamak kaygısı olduğunu unutmamak gerekir. Mâturîdî, ‘mahmud irca'yı “*Nisa 48. Ayete istinaden büyük günah işleyenler hakkındaki hükmü Allah'a bırakanlar*””; mezmum irca'yı ise, “*fiilleri Allah'a bırakarak, onlarda*

⁷³ *Kitabu't-Tevhid*, 500-504, çev. 401-404.

⁷⁴ *Kitabu't-Tevhid*, 511, çev., 409.

⁷⁵ *Kitabu't-Tevhid*, 613-616, çev., 497-500.

*kulun eylem ve tedbirini reddeden cebir*⁷⁶ diye açıklar. Haberde gelen “*Ümmetinden iki sınıfa şefaetim erişmez: Kaderiyye ve Mürchie*”⁷⁷ sözü de buradaki Mürchie’den Cebriye’nin kastediğini ifade ederek, cebr fikri üzerinden hareketle Haşviyye’yi de itham eder.⁷⁸

10. Sonuç ve Değerlendirme

İmam Mâturîdî’nin yaşadığı kültür çevresinin etkisinde bir din anlayışı geliştirmiştir. Bu çevrenin gayr-ı Arab ve merkezi otoriteden uzak oluşu, kendisinin gündelik siyasetle uğraşmayı Mâturîdî’nin bağımsız ve hür düşünmesini kolaylaştırmış ve akla dayalı sağlam bir din anlayışı oluşturmuştur. Taklide değil, delil ve burhana dayanan bu din Kur’an’da hak din, halis din, hanif din olarak nitelenen ve bütün peygamberle indirilen Allah’ın dini, tevhid dini İslam’dır. Bütün peygamberler insanları Allah’ın birliğine ve sadece O’na kulluk yapmaya çağırmıştır. Bu din anlayışında yaratılanlarda Allah’ın rahmet sıfatının eserini görme ve Allah’ın herkese karşı adaletli davranma emri, İmam Mâturîdî’de bütün yaratılanları hoş görme, yaratılıştan dolayı kendilerine hak ettikleri değeri verme, her şeyi yerli yerine koyma şeklinde tezahür etmiştir.

Bu durum büyük ölçüde onun üslubuna etki etmiş, klasik Mezheler Tarihi ve Kalam kaynaklarında gördüğümüz karşıt grupların ilzamu ve reddine yönelik normatif hükümler yerine daha bilimsel, hüküm beyan etmeden eleştiren ve eleştirilerde duygulardan öte akli istidlallerin, delil ve burhanların sıralandığı bir üslup hâkim olmuştur.

Maturîdî, Allah katında makbul nihaî dinin İslâm olduğunu vurgulamasına rağmen, kendilerinde imandan hasletler bulunduğu için Ehl-i kitapla bir arada yaşamayı sağlayacak çoğulcu bir din anlayışına sahiptir. Ancak o, benimsediği din anlayışına istinaden,

⁷⁶ *Te’vilât*, I, 81-82. Ayrıca krs., Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürchie ve Tesirleri*, Ankara 2000, 275; Koçoğlu, 33-37.

⁷⁷ Şevkani, “*el-Fevâidü’l-Mecmûa*”, 452’de rivayetin uydurma olduğu tespit eder. Bkz., *Te’vilât*, I, 82, dipn: 3.

⁷⁸ *Kitabu’t-Tevhid*, 613-616, çev., 497-500.

kibir ve inadın son noktası olarak gördüğü şirke ve müşriklere karşı Kur'ânî bir tavırla tahammülsüz ve tavizsizdir.

Bu genel tavrına rağmen İmam Mâturîdî, bilerek veya bilmeyerek benimsediği görüşü haklı göstermeye veya karşıt grubu reddetmeye yönelik duygusal ifadeler de kullanmıştır. Mürcie ve Mutezile hakkındaki ifadeleri bu tavrın tipik örnekleridir. Bu ifadeler muhtemelen insan olarak olaylara karşı çeşitli zamanlarda verdiği tepkilerle ilgilidir. Onun çeşitli grupları yeren Hz. Peygambere isnat edilen rivayetlere eserinde yer vermesi ise, ihtiyat lafızlarını kullanmakla birlikte, bulunduğu çevrede bu tip rivayetlerin karşıtları ret ve ilzam bağlamında sıkça kullanıldığını ve onun da bu hatadan kurtulamadığını göstermektedir. Bununla beraber İmam Mâturîdî görüşlerini eleştirerek çürüttüğü, yanlış ve hatalarını ortaya koyduğu farklı fırka mensuplarını doğrudan tekfir etmeye teşebbüs etmemiştir.

Kaynakça

- Ebû Mansur el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, nşr. B. Topaloğlu-M.Aruçi, Ankara 2003, *Kitâbu't-Tevhid Tercümesi*, çev. B. Topaloğlu, Ankara 2002;
- _____ *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm Te'vîlât-ı Ehli's-Sünne*, nşr. Fatma Heymi, I-V, Beyrut, 2004.
- _____ *Te'vîlâtul-Kur'an'dan Tercümeler*, çev. B.Topaloğlu, İstanbul 2003. (kısa sureler ve bazı aşırının çevrileridir.
- _____ *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, I-X edit. B. Topaloğlu, İstanbul 2005-(neşir henüz tamamlanmamıştır)
- Hanefî Özcan, *Mâturîdî'de Dini Çoğulculuk*, İstanbul, 1995.
- _____ "Türk Din Anlayışı: Maturidilik", *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, haz. S. Kutlu, Ankara 2003.
- Hasan Şahin, *Mâturîdî'ye Göre Din*, Kayseri 1987.
- Hikmet Tanyu, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara 1980.
- Kıyasettin Koçoğlu, *Mâturîdî'nin Mutezile'ye Bakışı*, Ankara 2005, (yayınlanmamış Dr. Tezi).

- M. Ali Kaygısız, *Mâturîdî'nin Çeşitli Fırkalara Bakışı*, İzmir 1996, (yayınlanmamış YL tezi);
- M. Zeki İşcan, "İslam Düşüncesinin Entelektüel Temellerinin yeniden Yorumlanmasında Mâturîdî'nin Katkısı", *EKEV Akademi Dergisi*, yıl, 12, S, 34, Kış 2008.
- Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî", *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, haz. S. Kutlu, Ankara 2003.
- _____ *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000.
- Ünver Günay, "Anadolu'nun Dini Tarihinde Çoğulculuk ve Hoşgörü", *Erdem Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı*, c.8, S, 23, I, Ankara 1996.
- Yusuf Ziya Yörükân, Maturidiliği "Türk Sünniliği" olarak nitelemiştir. *İslâm Akâid Sisteminde Gelişmeler*, nşr, T. Yörükân, Ankara 2001.